

Van Müzesi'nde Ender Görülen Süsleme Özellikleriyle Bir Nasturi Kitabesi

A Nestorian Inscription with Rare Decorative Features in the Van Museum

Hüseyin ŞAN^a ve Yalçın KARACA^b

^a Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Van, Türkiye.

^b Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Van, Türkiye.

Özet

Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki kültürlerin içerisinde kendine yer bulan Nasturi'lerin kökenleri ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Araştırmacılar çoğunlukla bunların Asur kökenli olduklarını söylemektedir. Doğu Süryani Kilisesi olarak da bilinen Nasturiler, 431'de yapılan Efes Konsili'nde Nestoryus İsa'nın tanrısal ve insani doğası ile ilgili diyofizit akideyi savunmuştur. Bu durum Hristiyan toplumunda ayrışmaların doğmasına sebebiyet vermiştir. Bu tarihten sonra Nestoryus'un diyofizit görüşlerini kabul edenler Nasturi olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Ülkemizde daha çok Hakkari ve Şırnak'ın dağlık kesimlerinde yaşamışlardır.

Çalışmamızda Van müzesinde teşhir edilen ve 1701 – 1702 yılında Nasturiler tarafından inşa edilen Mar Moşe kilisenin inşa kitabesi ele alınmıştır. Kitabe birçok açıdan önem arz etmektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda yerli ve yabancı bilim insanlarının eser hakkında herhangi bir çalışmalarının olmadığı görülmüştür. Bu bakımdan eserin sanat tarihi metoduyla incelenerek bilim dünyasına kazandırılması hedeflenmiştir. Epigrafik çözümlemesi yapılan kitabenin verdiği bilgiler önem taşımaktadır. Bu yapı günümüze ulaşmamıştır. Taş üzerinde bulunan haç içlemeli motifler Nasturi kiliselerinde pek fazla kullanılmadığı için nadir bir örnek niteliğindedir. Yaptığımız araştırmalar sonucunda karşılaştırma yapmak amacıyla pekçok yapı ve eser incelenmiştir. Kitabe üzerindeki süslemelerin Nasturi kiliselerinde tek benzer örneği Nasturilerin patriklik merkezi olarak kullanılan Hakkari Koçanıs köyündeki Mar Şalita kilisesi (1688) kapı alınlığındadır. Kitabede geçen ve günümüze gelemeyen kilisesinin de bu köyde inşa edildiği kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hristiyan, Nasturi, Kilise, Van, Müze

Abstract

Different views have been put forward about the origins of the Nestorians, who found a place among the cultures in the Eastern Anatolia Region. Researchers mostly say that they are of Assyrian origin. At the Council of Ephesus in 431, Nestorius defended the diophysite doctrine regarding the divine and human nature of Jesus. This led to divisions in the Christian community. After this date, those who accepted the diophysite views of Nestorius began to be called Nestorians. In our country, they lived mostly in the mountainous regions of Hakkari and Şırnak.

The building inscription of the Mar Moshe church, constructed by Nestorians between 1701 and 1702 and currently on display at the Van Museum, is the subject of our study. The inscription is important in many ways. As a result of the researches, it was seen that local and foreign scientists did not have any studies about the work. In this respect, it is aimed to bring the work to the world of science by analyzing it with the art history method. The information given by the epigraphic analysis of the inscription is important. This structure has not survived to the present day. The cross-embroidered motifs found on the stone are a rare example since they are not used much in Nestorian churches. As a result of our research, many buildings and artifacts were examined for comparison. The only similar example of the decorations on the inscription in Nestorian churches is on the door pediment of the Mar Şalita church (1688) in the village of Koçanıs in Hakkari, which was used as the patriarchal center of Nestorians. It is concluded that the church mentioned in the inscription, which has not survived to the present day, was also built in this village.

Keywords: Christian, Nestorian, Church, Van, Museum

Makale Bilgisi

Geliş Tarihi 27.04.2024

Kabul Tarihi 13.05.2024

Sayı Editörü

Sağbetullah MERİÇ

Sorumlu Yazar

Hüseyin ŞAN

huseyinsan073@gmail.com

Önerilen Atıf:

Şan, H. ve Karaca, Y. (2024). Van Müzesi'nde Ender Görülen Süsleme Özellikleriyle Bir Nasturi Kitabesi. *Journal of Academic Tourism Studies*, 5(1): 129-138

1. GİRİŞ

Ülkemizin zengin ve kültürel çeşitliliği ile ön plana çıkan Doğu Anadolu Bölgesi'nde günümüze kadar birçok kültür ve medeniyetin izleri görülmektedir. Bu bağlamda özellikle günümüze kadar ayakta kalabilen birçok kültür varlığı bu izlerin bir kanıtıdır.

Bölgenin en büyük krallıklarından biri olan Urartular, M.Ö IX. yüzyılda kurularak günümüze kadar gelebilen pek çok eser bırakmıştır. Urartulardan sonra bölgeye Medler, Persler, Makedonlar, Selevkoslar, Roma, Part, Sasani ve Bizans hakim olmuştur (Erzen, 1984: 24-42; Kuhrt, 2019) . 640 yılında İyaz bin Ganem komutasında İslam orduları Doğu Anadolu'ya sefer düzenleyerek bölgeyi hakimiyeti altına almışlardır. 750 yılından sonra bölgeyi Abbasi Devleti tarafından atanan valiler yönetmiştir (Grousset,2019:307-352). XI. yüzyılın başlarında Bizans bölgeyi geri almıştır. Ancak 1071 yılında yapılan Malazgirt Savaşı'nda Bizans İmparatorluğu Selçuklu Devleti'ne yenilmiş ve Anadolu'daki hakimiyeti sona ermiştir (Ostrogorsky, 2019: 286-319; Sevim, 2020:71-86). Bu tarihten sonra günümüze kadar bölge Türk ve Müslüman devletleri tarafından yönetilmiştir (Turan, 2013).

Hristiyanlık Kudüs'te ortaya çıkmış ve birkaç yüzyıl içinde Anadolu'nun birçok yerinde yayılmaya başlamıştır. Bu dini ilk kabul eden toplumlardan birisi de günümüzde daha çok Mardin ile Şırnak'ın çevresinde yaşayan Süryaniler olmuştur. 431 yılında III. Efes Konsil'inde İstanbul patriği Nestorius, İsa'nın tanrısal ve insani doğasıyla ilgili akideyi savunması sonucu Hristiyan toplumunda ayrışmaların başlamasına neden olmuştur. Konsil sonucunda Nestorius'un görüşleri reddedilmiş ve aforoz edilmiştir. Konsil sonucuyla birlikte Süryaniler iki ayrı gruba ayrılmıştır. Monofizit olan birinci gruba Yakubi Süryaniler adı verilmiştir. Bunlar günümüzde daha çok Turabdin bölgesi denilen yerde yaşamlarını sürdürmektedirler. Diyofizit olan ikinci gruptakilere ise Doğu Süryani Kilisesi veya Nestorius'un görüşlerini benimsedikleri için Nasturi adı verilmiştir (Dvornik, 2019: 14-17; Atiya, 2005: 264-268). Bazı araştırmacılar Nasturilerin Asur kökenli olduğunu söylemektedir (Hanım, 1996:13). Yakın tarihlerde de Nasturi kilisesi Asuri ve Keldani olmak üzere iki ayrı kola ayrılmıştır. Eski kilise geleneklerine bağlı olanlara Asuri, Roma Katolik kilisesiyle yakınlaşanlara Keldani denilmiştir (Gündüz, 2017: 362). Nasturiler, ülkemizde Hakkari'de ve Şırnak'ın dağlık kesimlerinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Nasturiler tarihsel süreç içerisinde farklı yerlerde patriklik merkezi kurmuşlardır. 9. yüzyılda patriklik merkezi Bağdat'ta yer almaktadır. Moğol saldırılarından sonra patrikhane Tebriz, Musul, Maraga, Urmiye, Alqosh gibi farklı şehirlere taşınmak zorunda kalmıştır. Bu saldırılardan dolayı eski güçlerini kaybeden Nasturiler Roma'dan destek almaya karar vermiştir. 1550-1555 yılları arasında Roma Katolik lideri Papa III. Julius, Yuhanna Sulaka adında Nasturi birini Diyarbakır'a patrik olarak atamıştır. 1555-1570 yılları arasında patrikhane merkezi Siirt yakınlarında Mar Yakub Khabhisha Manastırı'na taşınmıştır. 1600-1638 yıllarında ise Şem'un IX. Eliyah döneminde Hakkari Koçanis köyü patrikhane merkezi olmuştur. Patrik Şem'un XIII. Denkha (1662-1700) Roma ile devam eden ilişkileri kesmiş ve eski kilise geleneklerine geri dönmüştür. 1672 yılında da Hakkari Koçanis köyü kalıcı olarak patriklik merkezi olmuştur. Süreç içerisinde Katolik misyonerler tekrar devreye girerek Nasturilere yardım etmiş ve patrik atamalarına devam etmiştir. Bu yeni patrikleri diğerlerinden ayırmak için Roma tarafından kendilerine Keldani denmeye başlanmıştır (Turgut, 2016:21-23).

Nasturi mimarisi ile ilgili yerli bilim insanları tarafından yapılmış çok az araştırma bulunmaktadır. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nde görev yapan Doç. Dr. Mehmet Top'un 1998-2007 yılları arasında Hakkari ve Şırnak'ta yapmış olduğu yüzey araştırmaları bu konu ile ilgili ilk yerli çalışmalar olmuştur. Yüzey araştırmaları kapsamında bölgedeki birçok Nasturi ve Süryani kiliselerinin çizimleri yapılarak ve fotoğrafları çekilerek önemli kaynak oluşturulmuştur (Top, 1998-2007). Ayrıca bu çalışmalar dışında 2016 yılında Koçali Özipek'in Hakkari'deki Nasturi Kiliseleri isimli yüksek lisans tezi Nasturi kiliselerini anlamamız noktasında önemli veriler sunar. Tezde incelenen kiliselerin planlarının çizilmiş olması bu alandaki önemli bir çalışmadır (Özipek: 2016).

anlaşılmaktadır (Çizim 2). Nasturiler, Süryani Hristiyanlar gibi M.Ö. 312 yılında başlayan Makedon Takvimi kullanmışlardır. Bu nedenle bu takvimi miladi takvime dönüştürmek için ilgili aya bağlı olarak -312 veya -311 yıl çıkartılması gerekmektedir. Miladi yılına dönüştürüldüğünde bu kilisenin 1701-1702 yılında inşa edildiği anlaşılmıştır.

2.2. Süsleme

Altıgen formda oluşturulmuş kitabede üç adet haç süsleme yer almaktadır. Bunlardan iki tanesi alt orta kısımdaki kitabenin yanlarında bulunmaktadır ve her iki haç süsleme de form bakımından birbirinin aynısıdır. Her iki haçın üst kısımları üç dilimli kemer şeklinde düzenlenmiştir. Soldaki haçın üst dilimi sivri kemer, sağdaki haçın üst dilimi ise yuvarlak kemer şeklinde işlenmiştir. Haçların haç kolları da birbirini tekrarlamaktadır. Haç kollarındaki merkezden dışa doğru devam eden dört sıra halindeki düz silmeler orta kısımda birbirinden altı üstlü geçecek şekilde dizayn edilmiştir. Haç kollarının uçları ise altı üstlü geçmelerle düğüm oluşturularak biçimlendirilmiş üç dilimli birer palmet motifi ile sonlanmaktadır (Çizim 3). Diğer ikisinden farklı bir tarzda işlenmiş üçüncü haç süsleme ise kitabenin tam merkezi orta kısmına yerleştirilmiştir. Haçın dış çerçevesinin üst kısmı yedi dilimli kemer şeklinde biçimlendirilmiş olup, en üst kısmı kaş kemer olarak sonlanmaktadır. Haç kollarının yüzeyindeki şeritler birbirini altı üstlü geçerek oluşturulan düğümler şeklinde işlenmiştir. Kolların uç kısımları ise birbirine simetrik olup dördü de aynı tarzda süslenmiştir. Her bir haç kolunun ucunda çift yönlü birer palmet motifi yer almaktadır. Bu palmetler üçer dilimlidir (Çizim 4).

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Taş eserler arkeoloji ve sanat tarihi disiplinlerinde özel bir yer tutmaktadır. Taşın yapısı gereği uzun yıllar boyunca korunmaya müsait olan bu eserler geçmiş toplumların kültürel ve sanatsal faaliyetlerini anlamamıza ve insanlık tarihini anlamlandırmamıza önemli katkılar sağlar. Van Müzesi'nin teşhirinde bulunan Nasturilere ait inşa kitabesi süslemeleriyle birlikte nadir bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kitabenin yazıtları ve süslemeleri açısından iki farklı şekilde değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Kitabeden bu yapının 1701-1702 yılında inşa edildiği ve Mar Moşe Kilisesi'ne ait olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Ancak kilisenin nerede inşa edildiği ile ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Yaptığımız araştırmalar sonucu henüz hiçbir kaynakta adına rastlanmayan Mar Moşe Kilisesi'nin 1600 yılından sonra patriklik merkezi olan Hakkari'nin Koçanis köyünde inşa edildiği kanaatine varılmıştır. Bu kanaate varmamızı sağlayan iki önemli etken söz konusudur. Bunlardan ilki köy içindeki 1688 yılında inşa edilen Mar Şalita Kilisesi'nin kapı alınlığı ve beden duvarlarında bulunan benzer süsleme özelliklerini taşımasıdır. Kitabesi olmayan bu alınlıktaki süslemelerde de haçkar tarzı haç motiflerinin işlenmiş olmasıdır. Her iki yapının birbirine çok yakın tarihlerde inşa edilmiş olması ve süslemelerin de birbirleriyle örtüşmesi bu kanaatimizi pekiştirmiştir.

İkinci etken ise köyün patriklik merkezi ve nüfus yoğunluğunun kalabalık olmasıdır. Giriş kısmında değindiğimiz gibi tarihi kaynaklardan 16. yüzyılın ortalarından (1550-1555) itibaren Katolikliği kabul eden Nasturilerin Patrik Şem'un XIII. Denkha (1672-1700) zamanında Katolik mezhebinden ayrılarak kendi eski kilise geleneklerine döndükleri bilgisine ulaşılmıştır. Bu dönüşün anısına kilisenin 1701-1702 yılında patriklik merkezi olan Koçanis köyünde inşa ettirildiği düşüncemizi pekiştirmektedir. Kitabede geçen Grekler kelimesi de mezhepsel anlamda doğu kiliseleri anlamında kullanılmış olmalıdır. Ancak Nasturiler arasında her iki mezhep de varlığını devam ettirmiştir. Dolayısıyla köy içinde iki mezhebe ait kiliselerin olması muhtemeldir. Bu süreçten sonra Katolik mezhebindekilere Keldani, eski kilise geleneklerine dönenlere de Asuri denilmiştir. Bölgede yaptığımız araştırma sonucu bu mezhep farklılığının günümüzde de devam ettiği gözlemlenmiştir.

Süsleme açısından baktığımızda ise taş eser üzerinde bulunan haç motiflerinin Nasturilerde çok az sayıda rastlanılan bir forma sahip olmasıdır. Bu tip haç motifleri daha çok Ermeni sanatında

Haçkar olarak isimlendirilen haç işlemeli taşlarda görülmektedir. Bu taş üzerindeki haç motiflerine benzer örnekler Van merkezdeki Yedi Kilise Manastırı'ndaki (Varagavank) 1648 tarihli jamatun yapısının duvar yüzeyleri, Başkale Albayrak Saint Barthholomeus Manastırı (1651) cephe süslemeleri ve Van Çarpanak Adası 1712-1720 tarihli Saint Jean Baptiste Kilisesi'nin cephe süslemeleriyle neredeyse birebir örtüşmektedir. (Karaca, 2004, 2017; Yıldız, 2017, 2020; Eriş Kızgın, 2018). Bu örnekleri oldukça fazla sayıda çoğaltmamız mümkündür (Foto.3-6). Hakkari ve Şırnak'taki Nasturi kiliseleri incelendiğinde bu haç motiflerine benzer örneklerin sadece Hakkari Koçanıs köyündeki Mar Şalita Kilisesi'nde görülmektedir. Başka herhangi bir Nasturi kilisesinde tespit edilememiştir (Foto.7-8). Bu bakış açısıyla haçkar tarzındaki bu süslemelerin Ermeni bir usta tarafından yapılmış olma ihtimali bulunmaktadır.

Birbirine çok yakın bir coğrafyada bulunan Ermeni, Gürcü ve Süryani kiliselerine nazaran Nasturi kiliselerinde basit ve sembolik haçlar dışında süsleme bulunmamaktadır. Nasturi kiliselerinde süslemelerin olmamasının nedeni inançları gereği ikonlara yer verilmemesidir. Başka bir sebep ise işlenebilirliği daha kolay olan volkanik tüf taşlarının bölgede bulunmamasından kaynaklanmış olabilir. Ancak hepsinden önemlisi Nasturi toplumunun çok daha elverişsiz coğrafi koşullarda ve zor şartlarda yaşamalarıdır. Kırsal bir hayat tarzını sürdürmeleri nedeniyle ekonomik bakımından da yetersiz olmalarından kaynaklı daha abidevi ve süslemeli yapılar ortaya çıkaramamışlardır.

Yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı incelediğimiz bu tarihi eser hem yazıtları hem de süslemeleri açısından çok değerli olup nadir sanat eserleri arasında yer almaktadır. Van Müzesi'nde koruma altında olup teşhir edilmesi önemlidir. Bu kitabenin akademik boyutuyla incelenmesi Nasturiler ile ilgili çok az sayıda araştırmanın bulunması nedeniyle de ayrı bir önem taşımaktadır. Çalışmanın farklı boyutlarıyla bilim dünyasına önemli bir katkı sunacağı düşüncesindeyiz.

Kaynakça

- Atiya, A. S.(2005). *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*. (N. Hiçyılmaz Çev.). İstanbul: Doz Yayınları.
- Dvornik, F. (2019). *Konsiller Tarihi İznikten II. Vatikan'a*, (M. Aydın Çev). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Eriş Kızgın, Eda. (2018). Van Yedikilise Manastırı (Varagavank) Saintcroix Kilisesi Haçkar Örnekleri. *The Journal Of Social Sciences Institute* , 40, 319-348.
- Erzen, A. (1984). *Doğu Anadolu ve Urartular*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Grousset, R. (2019). *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*. (S. Dolanoğlu Çev.). İstanbul: Aras Yayınevi.
- Gündüz, Ş. (2017). *Din ve İnanç Sözlüğü*, İstanbul: Vadi Yayınları.
- Hanım, S. (1996). *Ninova'nın Yakarışı Doğu Asur Kilise Gelenekleri ve Patrik Marşemun'un Katli*. (M. Barış Çev.). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Karaca, Y. (2004). *Doğu Anadolu Bölgesi Hristiyan Dini Mimarisinde Jamatun Yapıları, (Doktora Tezi)*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaca, Y. (2017). Van Yedikilise Manastırı (Varagavank) Mimari Plastik Süslemelerdeki Kuş Figürleri. XX. *Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 2016*. Sakarya: C. II 967-987.
- Kuhrt, A. (2019). *Eski Çağ'da Yakındoğu (M.Ö.3000-330)*. (D. Şendil Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Ostrogorsky, G. (2016). *Bizans Devlet Tarihi*. (F. Işıltan Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özipek, K. (2014). Hakkari'deki Nasturi Kiliseleri (*Yüksek Lisans Tezi*) Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sevim A. (2020). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Top, M. (1998). Hakkari Koçanıs Kilisesi. *Dağların Kenti Hakkari*, no.19.

- Top, M. (1999). Hakkari ve Çevresindeki Sanat Eserleri Yüzey Araştırması 1998, 20. *Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, Ankara: 1-14.
- Top, M. (2001). Hakkari İli Yüksekova, Şemdinli ve Çukurca İlçeleri Yüzey Araştırması 2000 Nasturi Kiliselerinin Plan Tipleri Üzerine, V. *Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu*, Ankara: 517-536.
- Top, M. (2002). Hakkari İli ve ilçeleri Yüzey Araştırması 2001, 20. *Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, Ankara: 17-28.
- Top, M. (2003). Hakkari İli ve ilçeleri Yüzey Araştırması 2002, 21. *Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, Ankara: 1-14.
- Top, M. (2004). Hakkari İli ve ilçeleri Yüzey Araştırması 2003, 22. *Araştırma Sonuçları Toplantısı III*, Konya: 107-118.
- Top, M., Koç E., İslamoğlu, H. (2005). Hakkari ve Şırnak İlleri ve ilçeleri Yüzey Araştırması 2004, 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, Antalya: 225-234.
- Top, M., Özkurt, K. (2007). Hakkari ve Şırnak İlleri ve ilçeleri Yüzey Araştırması 2006, 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı III*, Kocaeli: 469-488.
- Turan, O. (2013). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Turgut, R. (2016). Koçanıs: Üç Asırlık Nesturi Patrikhane Merkezi(1600-1915). *Uluslararası Tarihte Hakkari Sempozyumu*. C.2, 19-34.
- Yıldız, E. (2017). Van'daki Hristiyan Dini Mimarisine Ait Plastik Süslemelerde Görülen Bitkisel ve Geometrik Motifler (*Doktora Tezi*). Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, E. (2020). Van Gölü Çarpanak Adası'ndaki Saint Jean Baptiste Kilisesi'nin Yazıt Çözümlemeleri ile Birlikte Taş Bezemeleri. *History Studies*, 12, 3425-3457.

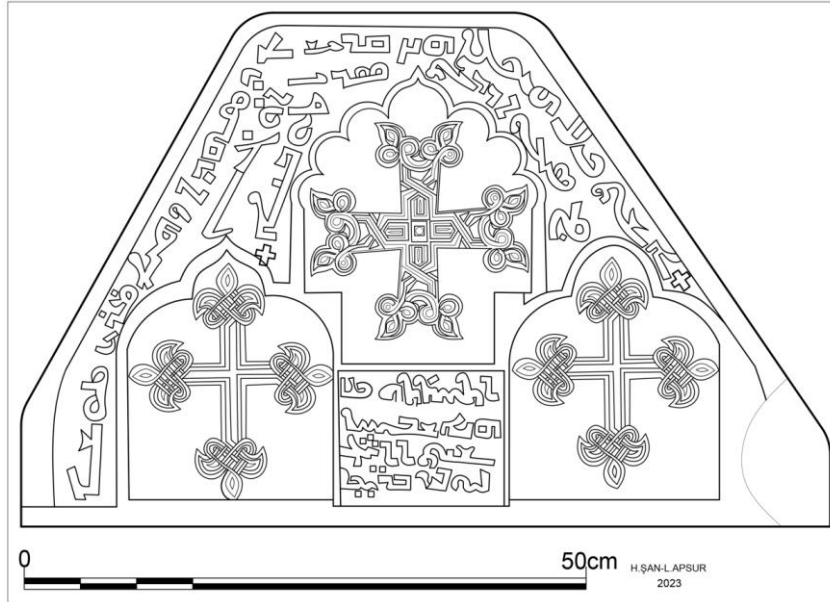
Ekler

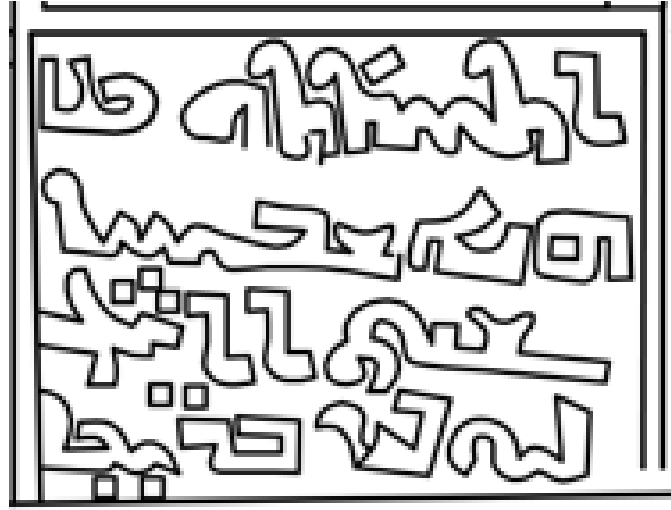
Foto. 1. İnşa Kitabesinin Genel Görünümü

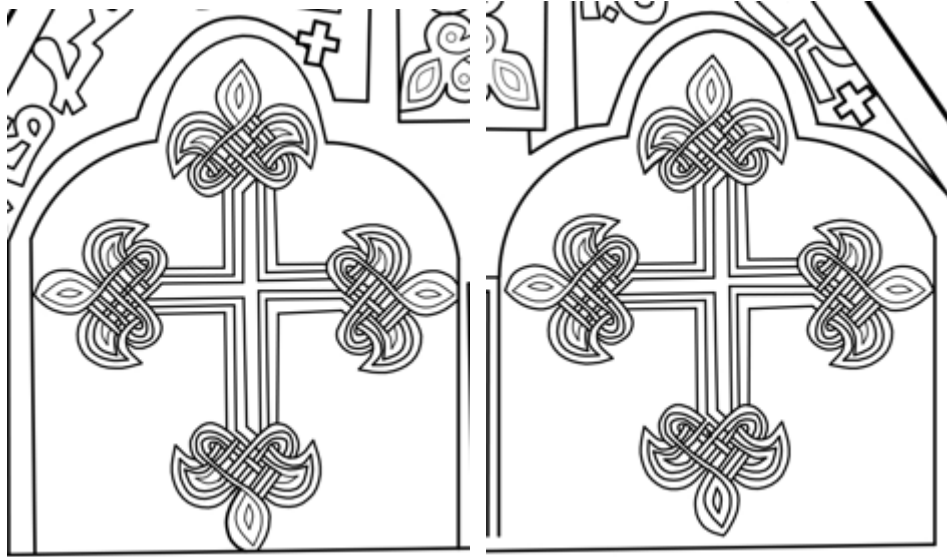
Foto. 2. Taşın Yan Yüzeyleri

Çizim 1. Taş Eser Genel Çizimi

Çizim 2. Taş Eserin Alt Kısımındaki Kitabe

Çizim 3. İnşa Kitabesinin Alt Kısımındaki Haç Motifleri

Çizim 4. İnşa Kitabesinin Üst Kısımındaki Haç Motifi

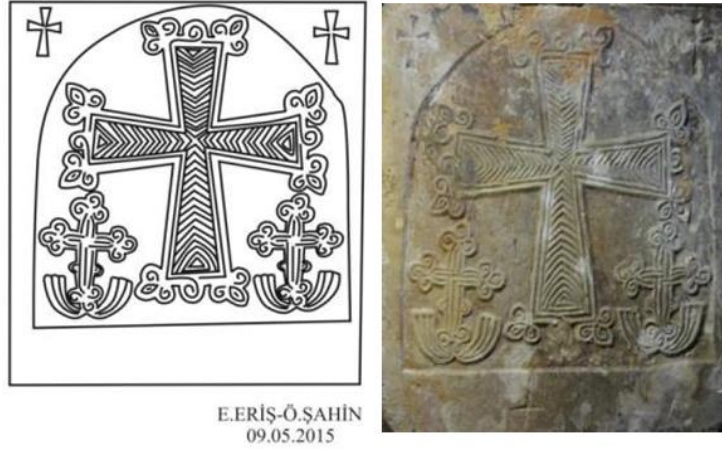

Foto. 3. Van Yedi Kilise Manastırı (Varagavank) Çift Yönlü Stilize Palmet Motifli Haçkar Örneği (Eriş Kızgın, 2018:341)

Foto. 4. Van Yedi Kilise Manastırı Dilimli Kemer Formlu Haçkar Örneği (Karaca, 2017: 979)

Foto. 5. Başkale Saint Bartholomeus (Albayrak) Manastırı'ndaki Haçkar Örneği (Yıldız, 2017:895)

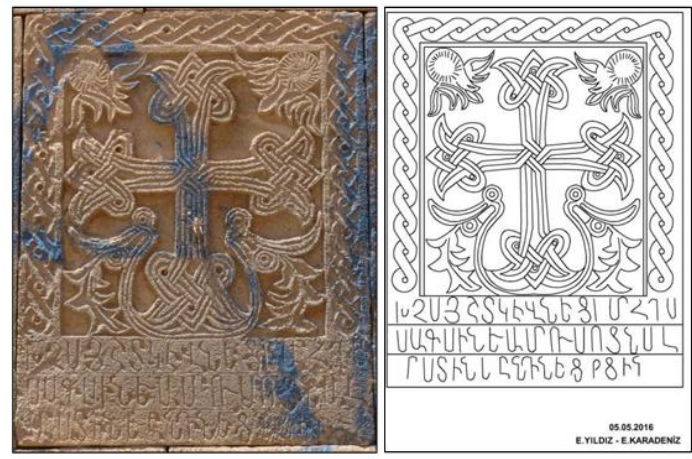

Foto. 6. Van Gölü Çarpanak Adası'ndaki Saint Jean Baptiste Kilisesi'ndeki Haçkar Örneği (Yıldız, 2020: 3449)

Foto. 7. Hakkari Koçanis Köyü Mar Şalita Kilisesindeki Haç Motifi (Özipek, 2016:185)

Foto. 8. Hakkari Koçanis Köyü Mar Şalita Kilisesindeki Haç Motiflerinin Detayı